

# Twee IJsselsteinse raadhuis- klokken: uit 1606 en 1542

Johan Klein

In nummer 64 van dit magazine van maart 1993 beschreef Ko Peeters hoe tijdens de Tweede Wereldoorlog een luiddklok uit de toren van het oude raadhuis – samen met kerkklokken van beide Nicolaaskerken – door de Duitse bezetter werd gevorderd. De klok uit de raadhuisstoren met een gewicht van circa 250 kg stamde uit 1606. Onlangs is meer detailinformatie over deze luiddklok bekend geworden, die in deze bijdrage wordt gedeeld. Nog verrassender is echter dat recent een foto is ontdekt van een tweede luiddklok uit de toren van het oude raadhuis. Onderzoek naar meer informatie over deze luiddklok heeft interessante nieuwe feiten opgeleverd.

## Opschrift raadhuisstorenklok 1606

Pas sinds kort is het volledige opschrift van deze luiddklok bekend: "Soli deo gloria Henricus Meurs me fecit 1606."



Afb. 1. Opname uit 1943 vanuit de Utrechtsestraat, kort voor de klokvordering door de Duitse bezetter op 12 februari 1943. Op de klok een deel van het opschrift "GLORIA HENRICVS" [...] "1606 ICK BEN GH..HEEFT." Bron: Beeldbank HKJ

Ik ben ghemaect doer die schutters verheven als men 1606 heeft geschreven." (Alleen aan God de glorie. Henricus Meurs heeft mij gemaakt in 1606. Ik ben door de schutters vervaardigd en door hen opgehesen, zoals in 1606 is geschreven.) Henricus Meurs goot de raadhuisstorenklok in 1606. De vermelding van de schutters wijst waarschijnlijk op de betrokkenheid van de IJsselsteinse stadsmilitie bij het vervaardigen en ophangen van de klok. Mogelijk ondersteunden zij het vervaardigen van de klok financieel of schonken zij deze, en waren zij ceremonieel aanwezig bij het ophijzen. Het noemen van de schutterij gaf prestige en legitimiteit: een eerbetoon aan hun rol in de stad en een bevestiging dat de luiddklok officieel door de stedelijke gemeenschap werd gedragen.

In februari 1943 heeft de firma Meulenberg uit Heerlen de klok uit het raadhuis verwijderd (afbeelding 1), op vordering van de Duitse bezetter. Vrijwel zeker is de klok uit 1606 in Duitse smeltovens omgesmolten.

Recent is een foto opgedoken van nog

een tweede klok die eveneens in het IJsselsteinse raadhuis hing en die in dezelfde maand februari 1943 ook door de bezetter werd gevorderd. Die foto (afb. 6) afkomstig uit de Collectie Klokkenvordering 1942-1943 van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), toont een rijk versierde klok met een religieus opschrift vervaardigd in 1542 door de Utrechtse klokkengieter Jan Tolhuis. Deze vondst werpt nieuw licht op het klokkenbezit van de stad.

## Ambacht en geschiedenis raadhuisstorenklok 1542

De foto (afbeelding 2a en 2b) uit uit de jaren 1940 toont het bovenste gedeelte van een luiddklok, voorzien van sierlijke renaissance-ornamenten en een religieus opschrift. De klok is een werk van Jan Tolhuis en heeft een diameter van 55,5 cm en een gewicht van 129 kg. In de Collectie van de RCE is vermeld dat deze klok op 13 februari 1943 is uitgenomen en geregistreerd onder nummer 9-A-36 tijdens de klokkenvorderingen in de Tweede Wereldoorlog.

De klok werd gegoten in de periode dat Maximiliaan van Egmond heer van



Afb. 2a en 2b. Detailopnamen van de IJsselsteinse klok van 1542, met renaissance-ornamenten en religieus opschrift.  
Bron: RCE, Collectie Klokkenvordering 1942-1943

IJsselstein was (1539–1548) en tevens stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe (vanaf 1540), een functie die hij uitoefende namens keizer Karel V. Hoewel er geen directe bron is die een opdracht van de heer van IJsselstein bevestigt, is gelet op de praktijk van de zestiende eeuw zijn betrokkenheid niet onwaarschijnlijk: stedelijke aankopen zoals luidklokken vereisten meestal instemming van de landsheer of diens rentmeester. Maximiliaan had bovendien belang bij het stedelijk aanzien van IJsselstein, dat onder de Van Egmonds een periode van culturele bloei doormaakte.<sup>1</sup>

De keuze voor de Utrechtse klokkengieter Jan Tolhuis kan vooral worden gezien als een keuze voor vakmanschap en kwaliteit.<sup>2</sup> Tolhuis was in de regio bekend als een bekwame gieter, en zijn reputatie reikte tot ver buiten Utrecht, zodat ook IJsselstein, ondanks historische spanningen tussen de steden, zijn diensten inschakelde. Het is dan ook goed denkbaar dat de klok – direct of via vertegenwoordigers van Maximiliaan – met instemming van de heer van IJsselstein is aangeschaft.

De klok zelf was niet alleen een technisch instrument, maar ook een kunstwerk. Het bovenste deel, de kroon, maakte het mogelijk de klok stevig aan de klokkenstoel te bevestigen, terwijl het middelste, brede deel – de flank – ruimte bood voor de sierlijke renaissance-ornamenten, wapenschilden en het religieuze opschrift van Jan Tolhuis. De onderste verdikte rand, de slagrand, is waar de klepel de klok raakte om haar geluid over de stad te laten klinken. Zo verenigde deze klok functionaliteit, ambacht en kunstzinnige expressie en illustreerde zij hoe

de stad IJsselstein zich presenteerde als een gemeenschap die zowel praktisch als cultureel goed georganiseerd was.

### Gipsafdrukken: het bewaren van verloren klokken

Tijdens de klokkenvorderingen legden onderzoekers en erfgoedbeheerders de versieringen en opschriften van veel klokken vast, zodat deze unieke details behouden zouden blijven. Ook van de klokken die na de vordering door omsmelting verloren zijn gegaan. Ze werkten als volgt:

1. Een dun laagje olie of zeep werd aangebracht op tekst of decoratie, zodat het gips later niet zou blijven kleven.
2. Vloeibaar gips werd aangebracht, soms in meerdere lagen.
3. Na uitharding werd de afdruk voorzichtig verwijderd, waardoor een negatief beeld van het reliëf ontstond.
4. Van de afdrukken werden foto's gemaakt, op fotokarton geplakt en voorzien van gegevens over de klok.

Dankzij deze methode is van veel verloren gegane klokken nog een beeld van hun versieringen en opschriften bewaard gebleven. De foto van de IJsselsteinse raadhuisstorenklok geeft zo een indruk van deze bijzondere luidklok, ondanks de vage kwaliteit van de afbeelding.

### Jan Tolhuis: klokkengieter en meestergieter

Jan Tolhuis (soms Tolhuys) was een vooraanstaand gieter van klokken en kanonnen in Utrecht. In 1540 werd hij

benoemd tot meesterbusgieter van de stad, verantwoordelijk voor kanonnen en vuurwapens. Zijn werk werd gewaardeerd in andere steden én aan het hof van keizer Karel V in Brussel. En die waardering strekte zich nog verder uit, ook naar het koningshuis van Engeland. Na zijn overlijden in 1558 zette zijn stiefzoon Thomas Both zijn werk voort. Tolhuis combineerde technische vaardigheid met artistiek inzicht. Zijn klokken tonen renaissance-ornamenten, wapenschilden en religieuze teksten, altijd in een evenwichtige compositie.

### De 1542-klok: decoratie en functie

Afbeelding 5 toont het decoratieve bovenste gedeelte van de luidklok, met Tolhuis' signatuur, opschrift en reliëf. Volgens de RCE bevatte de torenklok ook een wapenreliëf: een bronsmotief met wapenschild en kroon, onderdeel van de decoratieve banden, mogelijk verwijzend naar de stad, de opdrachtgever of een patroonheilige. Het bronsmotief verwijst vermoedelijk naar Maximiliaan van Egmond, heer van IJsselstein. Het symboliseert zijn gezag en patronage van stedelijke kunstprojecten, zoals de aanschaf en versiering van de klok, en benadrukt de band tussen de stad en haar landsheer. Op de foto is het wapen weliswaar niet goed zichtbaar, maar de afbeelding geeft een indruk van de rijkdom van de versiering van de luidklok. Rijk gedecoreerd als deze was, had de luidklok echter bovenal een functie: als tijdsinstrument sloeg de torenklok de hele uren en alle kwartieren.

## Opschrift, symboliek en betekenis

De IJsselsteinse raadhuistorenklok is in 1542 gegoten, nog vóór de bouw van het raadhuis in 1560. Het opschrift luidt: "Sinte Pavlus is myn naem; myn ghelwt is voer God beqvaem IAN TOLHWS 1542." (Sint Paulus is mijn naam; mijn geloften zijn voor God geschikt. Jan Tolhuis 1542.) Sint Paulus wordt gekozen als patroonheilige, symbool van geloof en standvastigheid. De klok functioneert niet alleen als tijdsinstrument, maar is daarmee ook uitdrukking van religieuze toewijding en stedelijke identiteit. Het is zeer wel mogelijk dat de luidklok in de jaren vóór 1560 in de Pasqualinitorren van de oude Nicolaaskerk heeft gehangen.



**Afb. 6.** Kerkklok uit de RK kerk O.L.V. ten Hemelopneming in Nieuwkoop, bestemd voor de smeltoven van Duitse metaalbedrijven. Klok uit 1534, gegoten door Jan Tolhuis.

Op de flank de tekst "MARIA IS MIN NAEM MIN GHELUUT IS VOER GOD BEQV AEM DEN LEVENDEN ROEP ICK DEN DODEN OVERLUU ICK JAN TOLHUUS ME FECIT ANO 1534".

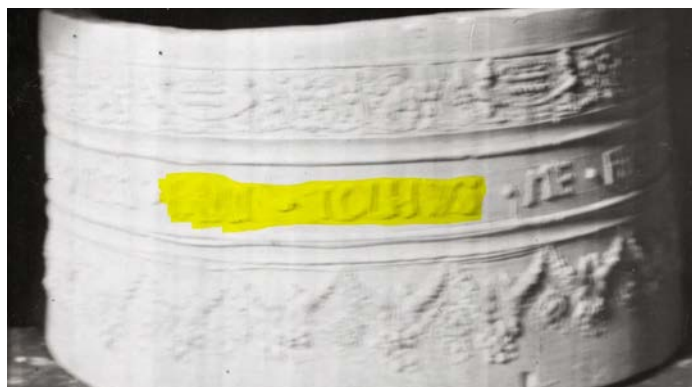
Bron: RCE, Collectie Klokkenvordering 1942-1943

## Nalatenschap en betekenis

De foto van de gipsafdruk van de IJsselsteinse luidklok (afbeelding 2) is een uniek document van Jan Tolhuis' vakmanschap. Hoewel de afbeelding vaag is, geeft zij een indruk van de



**Afb. 3.** Fragment van het opschrift van de klok, met de woorden "myn naem, myn" geel gemarkeerd. Bron: RCE, Collectie Klokkenvordering 1942-1943



**Afb. 4.** Fragment van het opschrift van de klok, met de naam "IAN TOLHWS" geel gemarkeerd. Bron: RCE, Collectie Klokkenvordering 1942-1943



**Afb. 5.** Afbeelding van de tekst op de St. Andreasklok met de naam "IAN TOLHVIS" (Jan Tolhuis) in de toren van de Jacobkerk (Jacobskerkhof) in Utrecht. Bron: Utrechts Archief

versieringen en het opschrift is een stille getuige van geloof, ambacht en stedelijke geschiedenis. Het geluid van de klok is verloren, maar haar beeld blijft spreken als een echo uit het verleden van IJsselstein. ♦

### Noten

- 1 Floris en Maximiliaan van Egmond beschouwden IJsselstein als belangrijke residentie en investeerden in kerk, kasteel en stedelijke verfraaiingen, wat hun betrokkenheid bij prestigieuze projecten zoals de raadhuis-klok plausibel maakt. Zie: Fred Vogelzang, Van boevenoord tot belastingparadijs. Het leven in IJsselstein in de achttiende eeuw, pp. 27-28.
- 2 Een concreet voorbeeld van de samenwerking tussen Maximiliaan en Tolhuis is het in 1544 door Tolhuis gegoten kanon, dat Maximiliaan in 1545 als relatiegeschenk aan Hendrik VIII van Engeland schonk.